

УДК 373.3.015.31:316.46

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2024.04>**Оксана Смола,**

ORCID iD 0000-0003-1705-8471

методист кафедри теорії й методики
дошкільної та початкової освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001,
м. Миколаїв, Україна
oksana.smola@toipro.mk.ua

Олена Сачковська,

ORCID iD 0009-0001-0956-4027

старший викладач кафедри теорії й методики
дошкільної та початкової освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001,
м. Миколаїв, Україна
olena.sachkovska@toipro.mk.ua

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У науково-методичній статті актуалізовано проблему необхідності формування лідерських якостей у початковій школі. Обґрунтовано умови, підходи, методи, форми роботи з учнями 4 класу на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ», у позакласній діяльності. Запропоновано ресурси, що сприятимуть виявленню та розвитку лідерства в освітньому процесі. Визначено методичні підходи до процесу формування організаторських здібностей молодших школярів.

Досліджено типові освітні програми, розроблені під керівництвом Р. Б. Шияна та О. Я. Савченко, з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» щодо вимог, конкретних очікуваних результатів навчання, особистісного розвитку й зростання молодших школярів. Набули поширення ідеї Шона Кові. Розроблено рекомендації щодо того, як організувати освітній процес із використанням практик «7 звичок щасливих дітей». Підготовлено поради для педагогів, добірку прийомів із формування лідерських якостей у початковій школі.

Ключові слова: здобувачі освіти; лідерські якості; початкова школа; прийоми формування лідерських якостей; типові освітні програми.

© Смола О. М., Сачковська О. Л., 2024

Вступ. Сучасному суспільству потрібні освічені, активні особистості, які у будь-якій ситуації можуть осмислено зробити вибір, прийняти рішення, проявити себе в ролі лідера. Реалізація мети початкової освіти, яка ґрунтується на ціннісних орієнтирах, спрямована на визнання унікальності та обдарованості кожної дитини,

розвиток вільної особистості, самостійної, упевненої в собі. Освітній процес базується на закладенні цінностей дитинства, радості пізнання, активної громадянської позиції, утвердження людської гідності, шанобливого ставлення до Української держави, тому актуальним завданням початкової школи є формування відповідних

соціальних компетенцій та набуття позитивного досвіду через активну участь у житті шкільної спільноти, громади і держави, навчання перших кроків лідерства відповідно до наскрізних умінь та ключових компетентностей, вимог Державного стандарту початкової освіти (2019).

На часі розпочинати роботу зі створення індивідуальної траєкторії розвитку лідерських якостей окремої особистості, оскільки кожен з учнів початкової школи має певний потенціал та якості, які необхідно правильно розвивати, направляти, формувати гармонійну особистість. Педагог, урахувавши вікові та індивідуальні психофізіологічні особливості здобувачів освіти початкової школи, визначає стратегії для формування лідерських якостей.

В основу Концепції Нової української школи покладено інтереси та здібності дитини, узяті до уваги її потреби та особливості розвитку, підтримку педагогів у розкритті потенціалу кожного здобувача освіти. «Мета Нової української школи (НУШ) – виховати інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини» (Концепція Нової Української школи, 2016). Сучасний світ змінює підходи до організації освітнього процесу завдяки формуванню навичок лідерства, оскільки важливо розвивати самостійність, допитливість, зменшувати низку проблем, пов'язаних із дисципліною, підвищувати навченість та рівень залучення батьків у життя дітей, посилювати впевненість учнів у собі, формувати навички XXI століття.

У дослідженнях Д. В. Алфімова зазначено, що сучасне суспільство потребує виховання успішної людини з розвиненими лідерськими якостями, підготовленої до самореалізації, яка вміє адекватно реагувати на зміни, буде самовдосконалюватися (Алфімов Д. В., 2013, с. 426). Початкова освіта – перший етап набуття навичок та цінностей загальної освіти дітей, тому важливо розпочинати формувати лідерські якості. Здобувачі освіти співпрацюють з іншими особами, ухвалюють рішення, розв'язують проблеми, ініціативні та креативні, навчаються визначати власні сильні та слабкі

сторони відповідно до вікового періоду. Лідерські якості необхідні для особистісного розвитку дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими теоретико-методичними основами.

Освітній процес має забезпечувати відповідні умови для всебічного розвитку здобувачів освіти. Творчо організовані люди зможуть узяти першість у будь-якій ситуації, спонукати інших діяти, «запалювати», надихати на певну активність і діяльність.

У нормативних документах (законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державному стандарті початкової освіти) представлені цілі, завдання та зміст початкової освіти. Одним із завдань є здатність співпрацювати в команді, виконувати різні ролі та функції в колективі.

Формування нових соціальних відносин залежить від того, наскільки особистість вдало займає активну життєву позицію, відкрита та готова до взаємодії, є лідером свого життя. Зміна пріоритетів у суспільстві, де головною цінністю є особистість, потребує системного, послідовного, інноваційного, соціально-педагогічного спрямування для формування лідерських якостей здобувачів освіти, яке ґрунтується на ціннісних орієнтирах суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Сучасні дослідження проблеми формування лідерства доводять, що провідниками не народжуються, а стають. Особистість здатна реалізувати організаторські здібності у відповідних ситуаціях. У наукових розвідках недостатньо представлені методичні підходи до формування цих якостей.

Організація освітнього процесу, з одного боку, передбачає застосування ефективних практик, під час яких здобувачі освіти взаємодіють, спілкуються, навчаються сприймати, аналізувати, критично оцінювати та використовувати набуті знання, з іншого – не враховано нові умови, не визначено індикатори та методичні підходи формування лідерських якостей здобувачів

освіти початкової школи.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Зарубіжні вчені досліджували теоретичні основи формування лідерських якостей як необхідної потреби в реаліях сучасного світу (М. Вебер, Л. Картер, Дж. Террі, Р. Л. Дафт, Р. Танненбаум). Вони вважають, що лідерство – це вплив на групи людей, взаємовідносини між членами команди, які прагнуть спільно досягнути результатів і реальних змін, що відображають загальну мету. Ведучий виконує головну роль в організації спільної діяльності, бере на себе відповідальність, група визначає право за ним приймати рішення у будь-яких ситуаціях.

На початку ХХ століття лідером, за дослідженнями Р. Танненбаума, вважали таку особистість, якій притаманні інтелігентність, уява, ініціативність, здатність ухвалювати швидкі мудрі рішення та надихати інших (Танненбаум Р., 2017, с. 13). Першість, як міжособистісна взаємодія, виявляється в конкретній ситуації на основі комунікативного процесу для досягнення мети та забезпечується реалізацією запропонованих цілей.

У науково-дослідницьких працях українські вчені О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Т. В. Полковенко, І. О. Савицька, Д. В. Алфімов представили методичні інноваційні ідеї організації процесу формування лідерських якостей через цілепокладання, вивчення, планування, проведення діагностики та аналізу результатів, упровадження й забезпечення освітнього процесу в закладах вищої освіти.

Концепцію та дидактичні системи формування лідерських якостей запропонували О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, що свідчить про ефективність їхньої успішної реалізації через забезпечення розвитку кожної особистості та створення програм навчання учнівства з використанням тренінгових технологій та інновацій (Нестуля О. О., Нестуля С. І., 2021, с. 158, с. 357). Автори науково обґрунтували необхідність продуманої стратегії навчання та виховання лідерських якостей як наскрізного інтегрованого вміння.

Мета статті: обґрунтувати методичні підходи; дослідити можливості, ресурси та умови формування лідерських якостей здобувачів освіти початкової школи.

Завдання статті:

1. Визначити чинники, що впливають на формування лідерських якостей особистості.

2. Дослідити типові освітні програми, розроблені під керівництвом Р. Б. Шияна та О. Я. Савченко, з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» щодо визначених вимог, конкретних очікуваних результатів навчання, особистісного розвитку й зростання молодших школярів.

3. Проаналізувати результати рівня сформованості лідерських якостей четвертокласників закладів освіти Миколаївської області.

4. Надати рекомендації для вчителів початкових класів щодо використання практик для формування лідерських якостей здобувачів освіти початкової школи.

Виклад основного матеріалу.

У початковій школі формувати лідерські якості здобувачів освіти пропонуємо відповідно до обов'язкових результатів навчання Державного стандарту початкової освіти, які є основою для їхнього подальшого навчання, усебічного розвитку, самореалізації. У документі прописано мету початкової освіти, яка направлена на всеохопний розвиток особистості, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь, відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості; представлено вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів (Державний стандарт початкової освіти, 2019). Про рівень сформованості організаторських здібностей свідчать такі результати: уміння висловлювати власні думки; брати відповідальність за прийняття рішень; бути допитливим, ініціативним; шукати і пропонувати нові ідеї; уміти ризикувати і розв'язувати проблеми; поважати думку інших; організовувати свою діяльність для досягнення цілей; проявляти системне і критичне мислення.

Під чинниками розуміємо умови, підходи, методи, форми роботи, ресурси, можливості. Для успішного формування лідерських якостей школярів з'ясуємо умови, за яких розкривається особистість.

Діяльність педагога спрямована на формування цінностей, розвиток самостійності, упевненості, допитливості, здібностей у школярів. Його завдання полягає в продумуванні стратегій, підборі таких активностей для здобувачів освіти, які навчають висловлювати власну думку, критично мислити, бути ініціативним, співпрацювати з іншими особами та виважено ухвалювати рішення. Учитель власним прикладом показує важливість лідерства в сучасному світі, який уміє організувати, надихати, мотивувати, прислухатися, допомагати, співпрацювати в команді. Використання технологій педагогіки партнерства сприятиме реалізації розвитку особистості, створюватиме умови для самовдосконалення, самовираження, всебічного розвитку, акцентуватиме на їхній унікальності. Доречно при цьому спиратися на досвід школярів, їхні потреби, знання та вміння, які розвиваються в освітньому середовищі, життєвих соціальних ситуаціях. Основними вміннями і навичками XXI століття, як стверджує В. В. Гладун, є гнучкість і адаптація до різних ролей, відповідальність, готовність до компромісу, ефективне спілкування, співпраця, відповідальність за результат спільної роботи (Гладун В. В., 2021, с. 80). Застосування методів кооперативного навчання дає змогу учням стати активними учасниками освітнього процесу, виконувати різні соціальні ролі в групі, зокрема і роль лідера.

На основі вищезазначеного першу умову визначаємо так: співпраця в команді на основі партнерської взаємодії розкриває індивіда, його сильні сторони.

Педагогіка партнерства для вчителя, як зазначає О. Д. Вітківська, є важливим чинником створення сприятливих умов для співпраці, упровадження новаційних методів навчання, які розкривають особистість дитини (Вітківська О. Д., 2021, с. 27). Освітній процес у початковій школі має бути цілісним для реалізації мети і

направлений на гуманно-особистісний підхід, гармонійний розвиток учнів, самореалізацію кожного, партнерську взаємодію та взаєморозуміння. Для успішного досягнення спільних цілей важливо розуміти одне одного, правильно вибудовувати стосунки.

Друга умова – педагог створює навчальні ситуації, добирає різні активні форми роботи для школярів.

Автори вивчення методики формування лідерських якостей молодших школярів у позаурочній роботі К. В. Десятник, О. В. Тимощук визначили форми роботи з розвитку лідерських якостей: ігрові квести, групові проєкти, тренінгові заняття, індивідуальні форми роботи (Десятник К. В., Тимощук О. В., 2022, с. 70–72). Ефективними формами роботи є новаційні з формування культури лідерства, організація яких спрямована на розв'язання різноманітних життєвих проблем, виконання компетентнісно орієнтованих завдань. Опрацювання «7 звичок щасливих дітей» за Шоном Кові, які базуються на принципах: відповідальність, цілепокладання, прийняття рішень, креативність, повага, командна робота, баланс до постійного оновлення та вдосконалення, дають змогу через гру формувати внутрішні цінності й потенціал кожної особистості, розвивати впевненість, удосконалити певні риси характеру, набувати власної ідентичності. Постійне навчання і моделювання соціальних ситуацій важливі під час вибудовування лідерських якостей. Здобувачі освіти розвиваються гармонійно, втілюють у життя свої мрії, установлюють позитивні стосунки з оточенням, почувуються щасливими та співпрацюють у єдиному колективі.

Пропонуємо такі форми роботи:

- 1) індивідуальні (планування дій, визначення обов'язків, аналіз історій та ситуацій, мозковий штурм);
- 2) групові (сюжетно-рольові та дидактичні ігри, ігри-драматизації, інсценізації, стратегії розвитку критичного мислення);
- 3) творчі (виконання творчих завдань, інсценізація, моделювання, створення казок);
- 4) екскурсії (створення лепбуку, діа-

фільму, проведення благодійної акції, волонтерство).

Під час цієї роботи важливо враховувати особистісні якості здобувачів освіти, які пропонують К. В. Десятник, О. В. Тимошук. До перелічених головних якостей учня-лідера дослідники відносять: ініціативність, активність, рішучість, впевненість у собі, здатність до товариських відносин, вміння слухати співрозмовника, готовність до самостійного виконання завдань (Десятник К. В., Тимошук О. В., 2022, с. 70–72). Систематичне, послідовне, продумане впровадження різноманітних форм, прийомів у освітній процес від учителя початкових класів сприяє розвитку лідерських якостей.

Третя умова формування лідерських якостей – урахування вікових, індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб здобувачів освіти. Самовираження та самореалізація, навчання комунікативних навичок та взаємодії з учасниками освітнього процесу, вміння керувати груповими процесами та розв'язання конфліктів, готовність до активної участі у класній / шкільній спільноті сприятимуть усебічному розвитку особистості. Учитель у цей час підтримує, консультує, здійснює наставництво лідерів у класі.

Неперервний процес формування лідерських якостей молодших школярів базується на таких підходах, як:

- системний (комплексний, цілеспрямований вплив на розвиток особистості з метою формування необхідних навичок лідерства),
- послідовний (структурований розроблений план з урахуванням вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей та потреб),
- діяльнісний (практичний, творчий, мотиваційний для досягнення цілей, надання підтримки, зворотний зв'язок),
- особистісно орієнтований (коригувальний, корекційний, гнучкий, спрямований на самовдосконалення особистості),
- компетентнісний (розвиток сильних сторін, здібностей, креатив-

ності школярів, застосування знань і вмінь на практиці).

Радимо сучасні ресурси для виявлення та розвитку лідерства в освітньому процесі:

- 1) проведення індивідуально-психологічного дослідження із застосуванням експрес-тестів, утілення результатів у практику (виявлення здібностей, схильностей, потенціалу лідерських якостей);
- 2) розроблення проекту програми з підготовки навчання лідерів (I етап – організаційний, II – практичний, III – діагностувальний, IV – підсумковий);
- 3) упровадження програми (навчити кожного учня лідерства, створити умови для розширення можливостей, узгодити кроки досягнення результатів, розвинути всебічно особистість);
- 4) підтримка та психолого-педагогічний супровід лідерів, участь у проєктах (становлення активної громадянської позиції).

Результативність формування лідерських якостей залежить від підготовки вчителів початкових класів до впровадження в освітній процес сучасних практик навчання та організації освітнього захищеного середовища.

Школярі, які володіють організаторськими здібностями для продуктивного співробітництва, мають можливість виявляти впевненість, швидко приймати рішення і діяти; їм притаманна інтеграція навичок, соціальний та емоційний інтелект; виступати ініціатором та втілювати нові ідеї, творчо розв'язувати проблеми. Ці вміння й навички необхідні для подальшого навчання, застосування їх у майбутньому для досягнення цілей, зростання особистісного та міжособистісного лідерства.

Широкого визнання у світі набуло запровадження програми «Лідер у мені» Стівена Р. Кові (Лідер у мені, 2024). Автор уважає, що в усіх сферах людського життя слід керуватися принципами – природними законами. Лідерська поведінка формується завдяки семи звичкам високоефектив-

них людей і пов'язаним із ними принципам, правилам і процедурам (Кові С., 2023, с. 3–4):

- 1 звичка. Я проактивний.
- 2 звичка. Я знаю свою мету.
- 3 звичка. Я спершу роблю найважливіше.
- 4 звичка. Я думаю в стилі «виграш-виграш».
- 5 звичка. Я слухаю іншого, а потім поясню своє.

6 звичка. Я створюю синергію.
7 звичка. Я вчасно загострюю пилку (цілісність особи, баланс між усіма частинами свого життя).

Упроваджувати в початковій школі ці навички пропонуємо на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Тематичну основу інтегрованого курсу становлять змістові лінії відповідно до типових освітніх програм, які визначені Державним стандартом початкової освіти:

Розроблені під керівництвом Р. Б. Шияна	Розроблені під керівництвом О. Я. Савченко
Я – людина Я серед людей Моя шкільна та місцеві громади	Людина Людина серед людей Людина в суспільстві

Наприклад, укладаючи календарно-тематичне планування за змістовою лінією «Моя шкільна і місцева громада» в 3 класі та підручником «Я досліджую світ» авторів М. С. Вашуленко, Г. В. Ломаковської, Т. П. Єресько, Г. О. Проценко (Вашуленко М. С., Ломаковська Г. В., Єресько Т. П., Проценко Г. О. 3 клас – <https://pidruchnyk.com.ua/1546-ya-doslidzhuyusvit-3-klas-vashulenko-nush.html>) пропонуємо такий зміст:

1. Вивчаю правила спілкування. Як висловити прохання?
2. Мій власний вибір. 1 звичка щасливих дітей «Я – проактивний. Зона моєї відповідальності».
3. Чи вмію я слухати? Ознаки спілкування.
4. Поясніть, які вміння, якості дають змогу правильніше зрозуміти іншу людину? Як порозумітися?
5. Як ви вважаєте, які уточнювальні запитання слід поставити в життєвих ситуаціях? Як зрозуміти?
6. Мій власний вибір. 2 звичка щасливих дітей «Починаю думати про кінцевий результат. Складаю план».
7. Які вчинки корисні для спільноти? Проект «Турбота об'єднує людей».
8. Мій власний вибір. 3 звичка щасливих дітей «Спершу роблю найважливіше – працюю, потім розважаюсь».

9. Волонтерство: навіщо і як допомагати іншим?

10. Мій власний вибір. 4 звичка щасливих дітей «Міркую за принципом «виграш-виграш». Перемагати може кожен».

11. Моя громада. Яких людей можна назвати гідними своєї громади?

12. Мій власний вибір. 5 звичка щасливих дітей «Стараюсь зрозуміти інших, потім шукаю розуміння. Слухаю, перш ніж сказати».

13. Що таке школа і як вона працює? Як ухвалюють рішення в школі? Дискусія.

14. Як я можу вплинути на те, що відбувається в моєму класі та школі? Навіщо потрібен шкільний статут, шкільні правила, шкільне самоврядування?

15. Мій власний вибір. 6 звичка щасливих дітей «Досягаю синергії. Разом краще».

16. Шкільна громада. Складання правил роботи у шкільній громаді.

17. Шкільна громада. Створюю презентацію або лепбук «Мова в нашому житті».

18. Мій власний вибір. 7 звичка щасливих дітей «Загострюю пилку. Зберігаю баланс».

19. Застосовую знання про шкільну та місцеві громади.

20. Підсумок за темою «Моя шкільна і місцева громада».

Найчастіше ознайомлення зі звичками відбувається під час інтегрованого навчання. Пропонуємо такі *кроки успіху*, щоб стати справжнім лідером (адаптовано до програми Стівена Р. Кові «Сім звичок високоєфективних людей», які представлено у форматі казкових історій Шона Кові «7 звичок щасливих дітей» (Кові Шон, 2022) відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти):

1) *Роль лідера*. Добирання активностей / вправи спрямовані на формування культури поведінки, складання та обговорення правил для лідера, його якостей та основних цінностей взаємодії.

У типових освітніх програмах для 1–4 класів (Типові освітні програми для 1–4 класів, 2022) формування ролі лідера виявляють через: уміння домовлятися з однокласниками та дотримуватися домовленостей; укладати, використовувати правила та процедури взаємодії; пояснювати важливість вибору та дій, які впливають на інших; брати участь у виборах лідерів класу, аналізувати та оцінювати їхню роботу.

Ідентичність лідера початкової школи:

- комунікує, допомагає, направляє, чує, слухає, надихає, мотивує, організовує, вдало управляє, ризикує, адекватно сприймає критику, підприємливий, рішучий, креативний, агентний.

Інтеграція навичок лідерських якостей:

- робота в команді / групі, уміння виділяти головне і представити свою думку, здатність аналізувати та оцінювати ризики, розв'язувати проблеми, уміння діяти послідовно і системно, виявляти ініціативність і щирість.

2) *Лідер для себе*. Опрацювання 1–3 звичок (ознайомлення з героями казкових історій, їхніми вподобаннями, обговорення прочитаного, виконання завдань щодо відпрацювання звичок).

Я проактивний, відповідаю за свої дії (контролюю себе).

Я знаю свою мету, думаю про кінцевий результат (установлюю цілі, роблю свій унесок).

Я насамперед роблю найважливіше, складаю план (зосереджуюсь на головному).

Змістове наповнення типових освітніх програм 1–4 класів вказують на такі елементи формування лідера для себе: уміння описувати себе і свій характер, моральні якості; представляти захоплення; аналізувати, що вдається, а що – ні; визначати свої потреби; ділитися своїми планами і мріями; визначати мету та цілі; планувати діяльність; формувати себе як особистість, утверджувати власну гідність.

3) *Лідер для інших*. Опрацювання 4–6 звичок (проживання з казковими героями клопотів, обговорення прочитаного, виконання завдань щодо відпрацювання звичок).

Я міркую за принципом «виграш-виграш» (співпрацюю з іншими особами, перемагати може кожен).

Я прагну / намагаюсь зрозуміти інших, потім шукаю розуміння (слухаю, перш ніж сказати).

Я досягаю синергії (умію цінувати інших, разом ліпше).

Відповідно до змісту типових освітніх програм для 1–4 класів формування лідера для себе пояснює важливість співпраці з іншими особами; дотримання прийнятих правил; уміння разом визначати послідовність виконання завдань; виконувати різні ролі в групі, погоджуватися на ту, яку здатний виконати ліпше; визначати мету та планувати дії, час виконання; оцінювати результати в досягненні спільних цілей; проявляти емпатію під час роботи в групі; аргументувати значущість командної роботи.

4) *Лідер для життя*. Опрацювання 7 звички (закріплення, удосконалення, практичне збалансування раніше набутих шести звичок).

Я загострюю пилку (дбаю про себе, зберігаю баланс).

Формування навички лідера для життя в типових освітніх програмах для 1–4 класу представлено вмінням планувати та організувати власне навчання та відпо-

чинок; упорядковувати режим праці відповідно до потреб та рекомендацій; розповідати про власні успіхи та класу, родини; визнавати проблеми, обирати шляхи їхнього розв’язання; пояснювати фактори, які допомагають досягати успіху; долучатися до справ, корисних для класу, школи, громади і пояснювати власну роль у них; дбати про здоров’я та безпеку, використовувати різні способи для зняття втоми.

Аналіз результатів рівня сформованості лідерських якостей четвертокласників закладів освіти Миколаївської області.

Учителі Нової української початкової школи впродовж чотирьох років формують та розвивають лідерські якості здобувачів освіти. Випусник початкової школи має володіти навичками лідерства, бути впевненим у собі, самостійним, цілеспрямованим, ініціативним, уміти розв’язувати проблеми та бути готовим брати відповідальність за власні рішення, уміти слухати і чути, співпрацювати в команді, критично мислити та мати почуття самоконтролю, уміти організувати свою діяльність для досягнення цілей, визначених Державним стандартом початкової освіти.

Для перевірки обґрунтованих методичних підходів формування лідерських якостей здобувачів освіти розроблені індикатори та проведено експериментальне дослідження серед четвертокласників.

Метою дослідження було визначення рівня сформованості цих якостей у випускників початкової школи. Проведене опитування «Я – лідер» у 4 класах організовано дистанційно у вересні 2024 року. Виявлення сформованості передбачало 23 запитання закритого типу. Запропонований тест дає змогу оцінити актуальний стан володіння лідерськими якостями учнів.

Вправно володію – умію, знаю, як це робити і можу допомогти іншим, активний / активна, самостійний / самостійна, ініціативний / ініціативна.

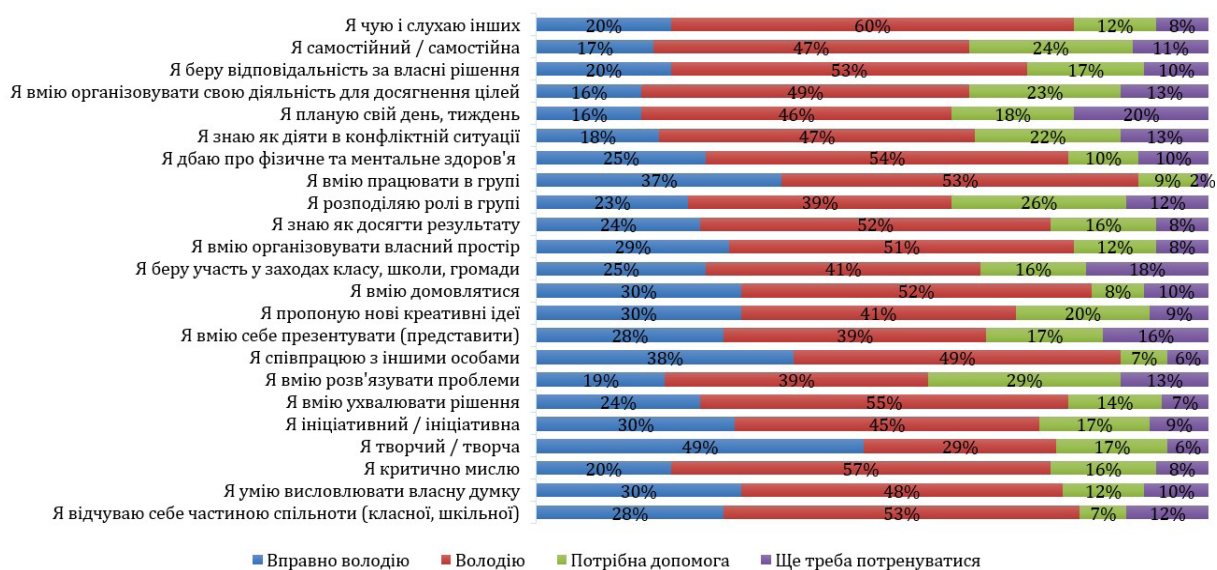
Володію – умію, знаю, як це робити, активний / активна, самостійний / самостійна.

Потрібна допомога – намагаюсь самостійно організувати свою діяльність, іноді звертаюсь за допомогою до інших.

Ще треба потренуватися – потребу часу, намагаюсь знайти того, хто зможе організувати діяльність, часто потребую допомоги дорослих для набуття навичок.

Діагностика спрямована на визначення рівня лідерських якостей молодших школярів та демонструє оцінку таких умінь і навичок, як уміння повести за собою, керувати своїми емоціями, організувати діяльність та встановлювати правила, впливати на оточення та приймати рішення тощо. В опитуванні взяли участь 115 учнів початкової освіти Миколаївської області. Отримали такі результати:

Рівень сформованості лідерських якостей

Джерело: розроблено на основі опитування четвертокласників

Джерело: складено на основі опитування четвертокласників

Аналіз одержаних даних свідчить, що 26 % опитаних, 30 здобувачів освіти, розуміють власну здатність бути лідером, відчують та використовують сильні сторони, уміють організувати роботу та вести інших за собою, досягають поставлених цілей, пропонують нові ідеї. 48 % від загальної кількості, 55 здобувачів освіти, володіють лідерськими якостями і позитивно оцінюють власні вміння та навички, критично мислять, уміють ухвалювати рішення. 16 % респондентів, 18 здобувачів освіти, потребують допомоги інших у прийнятті рішень, виконанні завдань, рідко виявляють ініціативність. 10 %, 12 здобувачів освіти, зазначають, що лідерські якості починають проявлятися, необхідна підтримка, допомога у розв'язанні проблеми. Найліпший показник – уміння співпрацювати в групі з іншими особами виявлено в 61 здобувача освіти, що становить 53 %.

Можемо визнати, що лідерські якості в четвертокласників сформовано на достатньому рівні.

На підставі викладеного пропонуємо поради з формування лідерських якостей молодшого школяра:

I. *Перші дні перебування дитини у школі.* Спостерігайте за активністю учнів під час ранкових зустрічей. Вони взаємодіють у парі, групі, розвивають комунікативні навички, рішучість, навчаються обґрунтовувати позицію, самостійно приймати рішення.

II. *Під час занять.* Аналізуйте, як

виявляє себе в підтримці однокласників, ініціативністю пропозицій ідей; розподілу ролей під час групової роботи, узяттям на себе керування процесом обговорення; мотивації інших у різних життєвих ситуаціях.

III. *У позакласних та позашкільних заходах.* Заохочуйте їхню здатність розв'язувати конфлікти, йти на компроміси, оцінивши ту чи іншу ситуацію, відповідальність за учасників групи, демонстрацію здатності працювати в команді, організаційні якості та ініціативність. Послугуємося формулою: клас–школа–громада.

Лідерські якості у молодших школярів пропонуємо розвивати через організацію роботи гуртків / секцій позашкільля, проведення занять за інтересами, театральних постановок, участь у заходах громади.

IV. *Набуття життєвого досвіду в родині, сім'ї.* Цікавтеся, як узаємодія з батьками та іншими членами сім'ї, участь у виконанні справ по господарству, турбота про менших і старших членів родини, допомога в організації сімейних свят, ігор, виконання сімейних обов'язків, емпатія у спілкуванні з родиною впливають на особистість.

Рекомендуємо застосовувати в комплексі дієві практики:

- *Заохочувати бути ініціативним та самостійним.* Допомогайте набуті досвід у різноманітних соціальних ситуаціях та сформувавши ставлення до них, що надасть можливість учням приймати влас-

- ні рішення. Учитель створює життєві ситуації, де учні можуть практикувати публічні виступи (крісло автора, рольові ігри, навчання через гру, участь у проєктах).
- *Підтримувати готовність брати відповідальність за власні рішення.* Спрямуйте знання та вміння учнів на організацію своєї діяльності для досягнення цілей, уміння висловлювати власну думку та обґрунтувати позицію, слухати інших, організувати роботу групи, брати участь у дискусіях (моделювання ситуацій, укладання правил).
 - *Навчати критично мислити.* Підбирайте завдання, які передбачають аналіз та творчий підхід до його виконання, заохочують до пошуків альтернативних шляхів та розгляду різних можливих варіантів кінцевого результату, навчають здобувачів освіти визначати причини та наслідки, робити висновки на основі фактів (стратегії критичного мислення).
 - *Організувати співпрацю з іншими особами.* Розвивайте комунікативну компетентність, упроваджуючи активності, що дають змогу здобувачам освіти відчувати себе частиною спільноти, формувати активну громадянську позицію, розуміти правила поведінки і спілкування, вчитися розподіляти ролі та обов'язки, заохочувати до взаємодопомоги та вміти розв'язувати конфліктні ситуації (кооперативне навчання, дидактичні та рольові ігри, участь у проєктах, заходах).
 - *Надихати на творчість / креативність.* Розкривайте відповідно до вікових та індивідуальних особливостей і потреб таланти, здібності кожного, де учні будуть пропонувати нові ідеї, нестандартні рішення (моделювання ситуацій, стратегії критичного мислення, представлення власного продукту).
 - *Дбати про фізичне та ментальне здоров'я.* Сприяйте дотриманню здорового способу життя, турботи та ставлення до особистого, соціального та фізичного здоров'я, спроможності діяти в ситуаціях невизначеності та багатозадачності (психосоціальні хвилинки, соціально-емоційне навчання, ігри, тренінги в умовах надзвичайних ситуацій, відпрацювання дій в умовах воєнного стану).
 - *Демонструвати вміння досягати цілей, розв'язувати проблеми.* Пропонуйте завдання, що потребують уміння організувати свою роботу відповідно до складеного плану та намічених цілей, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, конструктивний підхід до розв'язання проблем (Щоденні 3, Щоденні 5).
 - *Надавати приклад лідерства.* Демонструйте якості успішного лідера: відповідальність, організованість, уміння мотивувати, бути гнучким, чесним, поважати інших тощо. Залучайте інших лідерів до участі в освітньому процесі, щоб поділитися своїм досвідом з учнями (інтерв'ю, моделювання, тренінг «Я – лідер», навчання упродовж життя).
 - *Використовувати «сильні сторони» для участі в заходах класу / школи / громади.* Залучайте здобувачів освіти до проведення заходів, акцій, проєктів, де вони виявляють свої творчі здібності, набуті інтегровані компетентності та лідерські якості.
- Можемо визначити, що лідерські якості здобувачів початкової школи є сукупністю спільних для всіх ключових компетентностей умінь, що впливають успішно на інших учасників освітнього процесу для досягнення мети, дають змогу розв'язати проблеми, приймати та ухвалювати для них важливі рішення, формують упевне-

ність у собі та відповідальність, розвивають здібності та креативність, готують до подальшого навчання упродовж життя.

Проаналізувавши результати експериментального дослідження, рекомендуємо вчителям початкових класів послуговуватися **пам'яткою**:

1. Плануйте інтеграцію вмінь / навичок через діяльнісний підхід.

2. Моделюйте ситуації «перевернутого класу», щоб здобувачі освіти вчилися ухвалювати рішення, розв'язувати проблеми, були ініціативними.

3. Створюйте умови для досягнення результату, залучайте до складання критеріїв відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти.

4. Підтримуйте кожного / кожену у висловленні власної думки. Наголошуйте, що кожна думка важлива. Використовуйте стратегію «Я – речення».

5. Залучайте до планування занять учнів із дозуванням кожного етапу, проводьте рефлексію.

6. Здійснюйте освітній процес із чіткими визначеними цілями, представляйте їх та обговорюйте в класі.

7. Навчайте критично мислити, урізноманійте вправи, наприклад, «Попереднє керівництво», «Щоденник подвійних нотаток», «Фішбоун», «Джигсоу», проведення дискусій.

8. Залучайте школярів до створення власної вправи, гри, креативної ідеї.

9. Плануйте дослідницькі проекти.

10. Улаштуйте екскурію-представлення «Мій власний простір».

11. Ставте «глибокі» запитання, розвивайте м'які навички.

12. Здійснюйте самооцінювання / взаємооцінювання, розкривайте їхню значущість у навчанні та плануванні діяльності.

13. Змінюйте підходи і шляхи, види роботи в групі, розігруйте ситуації щодо необхідності самостійності розподілення ролей у групі.

14. Розумійте потреби та виклики, використовуйте інструменти, щоб кожен / кожна досягали успіху, усебічно розвивались.

15. Надавайте власний приклад.

Висновки та перспективи дослідження проблеми.

Обґрунтовані методичні підходи формування лідерських якостей здобувачів освіти уможливають комплексний взаємозв'язок знань, умінь, навичок та цінностей для всебічного розвитку особистості. Досліджені умови, підходи, методи, форми роботи, ресурси, можливості їхньої реалізації в початковій школі дають змогу вибудувати освітню траєкторію особистісних якостей лідера відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти, типових освітніх програм для 1–4 класу.

У ході аналізу Типових освітніх програм для 1–4 класів під керівництвом Р. Б. Шияна та О. Я. Савченко встановлено, що формування та розвиток лідерських якостей наскрізно закладені у зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та пропонувану тематику занять; для розкриття потенціалу особистості, формування навичок XXI століття необхідно впроваджувати 7 звичок щасливих дітей.

Проаналізований рівень сформованості лідерських якостей випускників початкової освіти свідчить про їхнє достатнє володіння навичками співпраці з іншими особами, упевненість під час ухвалення рішень, домовленість у досягненні результату, уміння критично мислити, піклуватися про себе та ефективно використовувати знання в життєвих ситуаціях.

Запропонована пам'ятка та добірка прийомів із формування всебічно розвинутої особистості буде корисною вчителям для укладання індивідуального поступу та коригування підходів подальшого навчання. Представлені рекомендовані підходи до планування й організації освітнього процесу для досягнення обов'язкових результатів навчання сприятимуть формуванню у здобувачів освіти лідерських якостей.

Перспективним напрямом досліджень є розроблення технологій розвитку лідерських якостей здобувачів освіти початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфімов Д. В. Специфіка виховання лідерських якостей школярів у сучасній загальноосвітній школі / Д. В. Алфімов // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 31. – С. 426–432. – Режим доступу: <http://surl.li/oexbjz>
2. Вітковська О. Д. Використання педагогіки партнерства в освітньому процесі / О. Д. Вітковська // Вересень. – 2021. – № 4 (91). – С. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2021.03>
3. Гладун В. В. Кооперативне навчання як засіб демократизації освітнього процесу / В. В. Гладун // Вересень. – 2021. – № 3 (90). – С. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.07>
4. Державний стандарт початкової освіти. [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу: <http://surl.li/tctb>
5. Десятник К., Тимощук О. Методика формування лідерських якостей молодших школярів у позаурочній роботі. / К. Десятник, О. Тимощук // Acta Paedagogica Volyniensis. – 2022. – № 4. – С. 68–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.11>
6. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти [Текст] : монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононець ; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі» (ПУЕТ). – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 590.
7. Кові Стівен. 7 звичок надзвичайно ефективних людей / Стівен Р. Кові, 2023. – 512 с. – (Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»).
8. Кові Шон. 7 звичок щасливих дітей / Шон Кові. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 96 с.
9. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/hoaha>
10. Лідер у мені [Електронний ресурс] // Franklin Covey Education Ukraine. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/stysxk>
11. Танненбаум Р., Шмідт В. Як обрати стиль лідерства / Р. Танненбаум, В. Шмідт. – К. : Книголав, 2017. – 72 с.
12. Типові освітні програми для 1–4 класів [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/uiogai>.

DEVELOPING LEADERSHIP QUALITIES IN PRIMARY EDUCATION LEARNERS

Smola Oksana,
Methodologist of Theory and Methods
of Preschool and Primary Education Department
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a, Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
oksana.smola@moippo.mk.ua

Sachkovska Olena,
Senior Lecturer of Theory and Methods
of Preschool and Primary Education Department
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a, Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
olena.sachkovska@moippo.mk.ua

The scientific and methodical article updates the problem of the need to form leadership

qualities in primary school. The conditions, approaches, methods, and forms of working with 4th-grade students in the lessons of the integrated course «I Explore the World» and in extracurricular activities are substantiated. The resources are offered that will contribute to the identification and development of leadership in the educational process. The methodical approaches to the process of formation of organizational abilities of younger schoolchildren have been determined. It has been established that the expected learning outcomes of education seekers and cross-cutting skills are key to the formation of leadership qualities. The tips for teachers, a selection of techniques for the formation of leadership qualities in primary school, have been prepared. Sean Covey's ideas became widespread. Recommendations have been developed on how to organize the educational process using the «7 Habits of Happy Children» practices. The indicators of the questionnaire are presented, and the results of the level of formation of leadership qualities of the fourth-graders are analyzed, which indicate that students have sufficient skills of cooperation with others, confidence in decision-making, agreement to achieve results, the ability to think critically, self-care, and effective use of knowledge in life situations. The standard educational programs for grades 1–4 under the leadership of R. B. Shyian and O. Ya. Savchenko were analyzed. It has been established that the formation and development of leadership qualities goes through the content of the integrated course «I Explore the World» and the proposed subject of classes, to reveal the potential of the individual, it is necessary to implement 7 habits of happy children, to form the skills of the 21st century.

The meaningful content of the research lies in the possibility of practical use of the obtained results both in the methodical work of pedagogical workers of educational institutions and in the system of postgraduate pedagogical education.

Keywords: education seekers; elementary school; leadership qualities; receptions; typical educational programs.

REFERENCES

1. Alfimov, D. V. (2013). Spetsyfika vykhovannia liderskykh yakostei shkoliariv u suchasni zahalnoosvitnii shkoli [The specifics of education of leadership qualities of schoolchildren in a modern comprehensive school]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. Vyp. 31, 426–432. Retrieved from: <http://surl.li/oexbjz> (ukr).
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity (2019). [State standard of primary education]. Retrieved from: <http://surl.li/tctb> (ukr).
3. Desiatnyk, K. & Tymoshchuk, O. (2022). Metodyka formuvannia liderskykh yakostei molodshykh shkoliariv u pozaurochnii roboti [Methodology of formation of leadership qualities of junior high school students in extracurricular work]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 68–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.4.11> (ukr).
4. Hladun, V. V. (2021). Kooperatyvne navchannia yak zasib demokratyzatsii osvitnoho protsesu [Cooperative learning as a means of democratization of the educational process]. *Veresen*, 3 (90), 80–89. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.07> (ukr).
5. Kontsepsiia Novoi ukrainskoi shkoly (2016). [Concept of the New Ukrainian School]. Retrieved from: <http://surl.li/hoha> (ukr).
6. Kovi Shon. (2022). *7 zvyчок shchaslyvykh ditei* [7 Habits of Happy Children]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (ukr).
7. Kovi Stiven. (2023). *7 zvyчок nadzvychaino efektyvnykh liudei* [7 Habits of Highly Effective People]. (ukr).
8. *Lider u meni* (2024). [Leader in me]. Franklin Covey Education Ukraine. Retrieved from: <http://surl.li/stysxk> (ukr).
9. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I. & Kononets, N. V. (2021). *Dydaktyka liderstva. Suchasni*

pohliady na formuvannia liderskoi kompetentnosti здобувачів вищої освіти [Didactics of leadership. Modern views on the formation of leadership competence of students of higher education]. Poltava: PUET (ukr).

10. Tannenbaum, R., Shmidt, V. (2017). *Yak obraty styl liderstva* [How to choose a leadership style]. K.: Knyholav, 72 (ukr).

11. Типові освітні програми для 1–4 класів. (2022). [Typical educational programs for grades 1–4]. Retrieved from: <http://surl.li/uiogai> (ukr).

12. Vitkovska, O. D. (2021). Vykorystannia pedahohiky partnerstva v osvitnomu protsesi [Using partnership pedagogy in the educational process]. *Veresen*, 4 (91), 25–32. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2021.03> DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2021.03> (ukr).

Стаття надійшла до редакції: 04.11.2024

Прийнята до друку: 27.11.2024